

УДК 808.1:070=162.1(477)

МІФ СХІДНИХ КРЕСІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛЬСЬКОМОВНОМУ ЩОКВАРТАЛЬНИКУ “KRYNICA”

Віктор ПЕТШАК

*Вроцлавський університет
пл. Нанкера, 15, Вроцлав, 50-140 (Польща)
Інститут польської філології
e-mail: wktr.pietrzak@gmail.com*

У цьому повідомленні йдеться про польськомовні часописи в Україні, зокрема ті публікації в них, що реконструюють міф кресів. Дано визначення міфу кресів та його десигнатів, а також зроблено методологічні викладки. Окреслено загальні характеристики польськомовної преси в Україні та наведено інформацію про стан досліджень. Представлено результати аналізу польськомовної преси і зроблено висновки на прикладі кварталника “Krynica”.

Ключові слова: східні креси, кресовий міф, Польща, Україна, польськомовна преса.

Предметом дослідження є аналіз вмісту польськомовної преси, що виходить в Україні, на предмет наявності в ній характерних елементів суспільного кресового міфу. У вступній частині подано визначення поняття “креси”, суспільного міфу кресів і його десигнатів, представлено загальну характеристику польськомовної преси в Україні, а також стан досліджень. Основну частину становлять методологічні передумови розвідки, а також розгляд результатів аналізу вмісту часопису “Krynica”. Розвідка не є вичерпною і не верифікує частотності мовних елементів, що творять кресовий міф у всьому корпусі текстів – вона лише сигналізує про певну проблему, якій в майбутньому потрібно було б присвятити більше уваги.

Поняття “креси” охоплює широку гаму значень, зумовлену складною історією Польщі. До того ж, як зауважує Яцек Кольбушевський, лексема “креси” відзначається значною емоційною насиченістю, на відміну від еквівалентів в інших мовах¹. Назва пов'язана зі східними регіонами І Речі Посполитої – так званими “втраченими землями”. З часом демаркаційна лінія змінювалася, переміщення східного кордону поступово відбувалось у західному напрямі. Існує припущення, що в ХІХ ст. географічне значення лексеми набуло емоційного забарвлення². Лексема “креси” вживається у трьох значеннях: 1) топографічному, 2) міфічному, а також 3) як фантазм фортеці (Я.Кольбушевський за М.Яніон)³.

¹ Kolbuszewski J. Kresy jako kategoria aksjologiczna // Kresy – pojęcie i rzeczywistość. Zbiór studiów. Warszawa, 1997.

² Kolbuszewski J. Kresy jako kategoria aksjologiczna. S.181, 184–185.

³ Ibid.

Перше значення конотує східні землі, втрачені Польщею в результаті історичних подій. Друге значення пов'язане з “минулим заможним життям” і винятковістю природи (родючими землями, урожаєм, багатством краєвиду, з “країною, багатою молоком і медом”), зі слов'янськістю, з ідеалізацією шляхетського стану і культурного багатства. Натомість, третє значення розуміється як поле боротьби за польський життєвий простір, за єдність і нерозривність з Польщею (як основа щастя польського життя), лицарський кодекс і готовність до самопожертви заради батьківщини, героїчне історичне минуле⁴.

З середини XIX ст. поняття Східних Кресів набуло символічного бачення. У XX ст. в топографічному сенсі поняття охоплює північно-східні землі по лінії Вільно–Львів, які раніше кресами не вважалися. Фантазм фортеці доповнено значенням, що виникало з польського і українського нелегкого минулого у XX ст. Взаємини між народами склалися за принципом опозиції – суперництво і співіснування, тривала боротьба і короткочасні союзи⁵. Братовбивче протистояння, боротьба проти дискримінації й асиміляції, боротьба за етнічну незалежність і національне відродження, взаємне небажання порозумітися і підживлення негативних стереотипів, а також спірні моменти, що стосувалися символічних цінностей (наприклад, боротьба за Львів, який не був стратегічним містом для жодного з народів), породжували взаємну недовіру і ворожість⁶.

Суспільний міф – це, за В.Сітком, знання, що входить до складу сукупного світогляду довільної групи; охоплюючи минулий, нинішній або майбутній стан суспільного світу, воно не перевіряється інтерсуб'єктивно, а сприймається безпосередньо (віра в авторитет традиції, святої книги чи харизматичного лідера)⁷. У політичній історії Польщі функціонувало багато суспільних міфів (деякі з них існують досьогодні), наприклад: міф шляхетської свободи, міф повстань, міф Америки чи міф “Солідарності”. Крім того, на думку С.Осовського, суспільний міф “може співіснувати з фактами, які йому суперечать”⁸.

Аналіз польськомовної преси в Україні становить нелегке завдання для дослідника. Наукові розробки у цій сфері є доволі скромними і характеризують її загалом, а також описують у контексті українського права, що стосується національних меншин чи свободи преси після зміни державного устрою – йдеться про розвідки В.Балюк (2006), Б.Добек-Остовської (2006) та ін. Мовознавчі праці, присвячені кресам, зосереджені головним чином на проблематиці мови і польської культури в певних українських областях (наприклад, польська мова в Україні наприкінці XX ст. (Я.Рігер, І.Цехош, Е.Дженгель: 2002, 2007). При цьому порушується питання мовної свідомості, організації публічного життя навколо польської мови чи аналізується культурно-національна тотальність (див. “Польська меншина у південно-східній Україні” (Г.Красовська: 2012).

В історичних працях насамперед досліджуються стереотипи та дається оцінка спільної історії, колективна розвідка “Міфи і стереотипи в історії Польщі і України в XIX і XX столітті” (за ред. А.Чижевського, Р.Стобецького, Т.Тоборка, Л.Зашкільняка: 2012). Кресові поняття розглядаються головним чином в історіографічному й історіографському аспектах. Новою тенденцією в історичній науці є польсько-українські праці, в яких робиться спроба дати історичні оцінки взаємин між народами під час конфліктів. Як приклад – серія “Польща–Україна: складні питання” (за ред. Р.Надзелко). Питання

⁴ Kolbuszewski J. Kresy jako kategoria aksjologiczna. S.181, 184–185.

⁵ Bakula B. Wprowadzenie. Kryzys i przełom w perspektywie polsko-ukraińskich związków kulturowych w XX wieku // Polska – Ukraina: partnerstwo kultur. Poznań, 2003. S.11–16.

⁶ Balabuszewycz T. Polska – Ukraina: przeszłość, dzień dzisiejszy i pytanie o przyszłość // Polska – Ukraina: partnerstwo kultur. Poznań, 2003. S.183–184.

⁷ Sitek W. Mit społeczny jako problem teoretyczno-metodologiczny // Polskie mity polityczne XIX i XX wieku / Pod red. W. Wrzesińskiego. T.10. Wrocław, 1996. S.7.

⁸ Ibid. S.10.

привертає також увагу зарубіжних дослідників поза Східною Європою, йдеться, зокрема про розвідку Д.Бовуа “Український трикутник. Шляхта, царизм і народ на Волині, Поділлі і Київщині 1793–1914” (2005), в якій зроблена спроба об’єктивізації польсько-українських відносин. Предметом аналізу науковців є також полоноцентризм, польські уявлення та історичне тло, шляхтянський патерналізм стосовно українців, польсько-український антагонізм.

В інтердисциплінарних працях дослідників висвітлюються взаємини між українськими поляками, уявлення про них, спірні моменти в історії та міжнародній співпраці, наприклад, “Ми не українофіли. Польська політична думка про українців і Україну. Антологія текстів” (за ред. П.Коваль, Я.Олдаковського, М.Зухняка: 2008), “Важке сусідство. Польща і Україна та Росія і Німеччина” (Я.Зайончковський, 2012), “Поляки на Україні” (А.Мадера, 1994), виявляються історичні, суспільні та економічні причини відмінностей (“Історично-культурні передумови розвитку. Польща і Україна” (за ред. Г.Гожеляк, А.Тухольської: 2010), розкривається національна самоідентифікація, тотожність і суспільна пам’ять (“Національна свідомість молоді польського походження з колишнього СРСР, яка навчається в Польщі” (Р.Дзвонковський, О.Гробанюк, Ю.Гробанюк: 2002).

Найбагатшим є історично-літературний доробок у дослідженні кресових понять. Зокрема, у розвідці “Література кресів – креси в літературі. Феномен Східних Кресів в літературі міжвоєнного двадцятиліття” (С.Уліаш: 1994) йдеться про креси як про культурний феномен, при цьому питання розглядається з багатьох точок зору, зокрема аксіології кресового простору, колективної рецепції, історії земель, моделі і символу (фантазмат фортеці), а також багатокультурності–багатоетнічності. У монографії “Креси” (Я.Кольбушевський: 1995) поняття кресів розглядається як аксіологічна категорія, яка визначається через три значеннєві шари: топографічний, міфічний, а також фантазмат фортеці. В свою чергу, у збірці текстів “Міфи і стереотипи в польській історії” (за ред. Я.Тазбір: 1996) розкривається внутрішня політика країни щодо національних меншин, їх рецепція поляками, а також її вплив на конфлікти між культурами (С.Томашевський: 1996). Порушувалося також питання патріотичного міфу і патріотичних стереотипів у контексті національних символів і стереотипів у творчості польських письменників, їх суспільної рецепції (М.Круль: 1996). В “Історії кресової літератури” (В.Гадачек: 2011) розглядається кресова література в історично-літературному контексті від старопольського до післявоєнного періоду, увага дослідника зосереджується на суспільних і політичних алюзіях до кресової символіки, міфів і ідеології. “Міф Кресів в прозі Марії Родзевичувни” (Е.Тірлінг-Следзь: 2002) є однією з багатьох розвідок про елементи присутності кресового міфу в літературі. Авторка розглядає кресові поняття в різних дослідних категоріях – здебільшого культурних (аналіз вкорінення в кресовому часі та просторі, обговорення символіки і кресових семантичних фігур, опис способу міфологізації, образи спільноти кресового села, аналіз опозиції “свій–чужий”). В свою чергу, у збірнику “Szczeńskie Prace Polonistyczne” (в серії “Креси і прикордонна зона в літературі”) проблематика стереотипів і кресової міфології є особливо популярною, йдеться про численні літературознавчі розвідки, присвячені, зокрема, кресовій пам’яті (Л.Шаруга: 1996), тотожності (К.Лозовська: 2003), історіософії Кресів (А.Вонторський: 1997).

У 2012 році дослідження збагатилися працею Веслави Шимчук “Преса польської меншини в Україні”, яка має, радше, пресознавчий характер – в ній описано медійний ринок в Україні, польські інновації у цій сфері та спосіб їх організації, дана

загальна характеристика преси, а також проаналізована юридична і фінансова ситуація видавничих організацій. Рефлексії на тему ролі преси в польському середовищі в Україні жодним чином не стосуються суспільних кресових міфів. Важливим досягненням автора є зібрання в публікації значної кількості відомостей про сьогодишню пресу польської меншини.

Наприкінці ХХ ст. в Україні зафіксовано 20 різних польськомовних газет. З огляду на частотність виходу, серед них виділяються: тижневики, двотижневі журнали, щомісячники, двомісячники, щоквартальники, піврічники, а також неперіодичні видання⁹. Газети порушують переважно суспільні, політичні і культурні теми (наприклад, поточна інформація, що стосується справ поляків на Україні, відомості з Польщі, з України, історія Кресів, біографії поляків).

Журналісти польської преси меншини згруповуються переважно в недержавні організації (non-profit), меншою мірою – в громадські спілки (за В.Шимчук). Видання газети фінансується головним чином з польських громадських ресурсів як цільова дотація для організації, що подає документи на неї, меншою мірою – як дотації з боку української держави, дарів окремих спонсорів чи надходжень від розміщення реклами¹⁰. Відсутність фінансової самостійності неурядових організацій часто призводить до нерегулярності видань чи до проблем з розповсюдженням преси.

У публікаціях переважають польськомовні тексти, однак щораз більше проявляється двомовність чи навіть видання українською мовою. Деякі часописи мають сайти, які використовуються паралельно з паперовими версіями для розміщення і безкоштовної популяризації опрацьованого змісту в електронній формі (наприклад, “Kurier Galicyjski”, “Monitor Wołyński”).

Предметом даного повідомлення є вміст “Krynicy” – щоквартальника, заснованого в 1994 р. у Києві з ініціативи Станіслава Пантелюка¹¹. Нині обов'язки головного редактора виконує Дорота Яворська. Над газетою працює редакційний колектив та мережа постійних кореспондентів. Видавцем часопису є KAIROS – Товариство Допомоги Католицьким Видавництвам в Україні, розташоване у Кракові. Реалізацією займається редакція (у тому числі через передплату). Видається “Krynica” польською мовою.

У дослідженні “Krynicy” використано аналіз змісту, здійснений Малгожатою Лісовською-Магдзяж¹². Він був проведений на підставі вибірки 20 номерів, які вийшли у 2008–2012 рр. (не брався до уваги “Numer specjalny. Wszystko o Karcie Polaka” 2008 р. з огляду на його нетиповий характер).

Прийнятий корпус досліджувався за допомогою категоризуючого ключа, тобто анкети, що містить перелік запитань (у формі тез), істотних з огляду на мету роботи. Анкета складалася з двох частин: формальної – запитання стосувалися загальної структури щоквартальника, і сутнісної – щодо змісту та значень. Завдяки анкеті отримано інформацію про частотність досліджуваних елементів у всьому корпусі вибірки

⁹ Це “Gazeta polska”; “Dziennik Kijowski”, “Kurier Galicyjski”, “Kurier Stanisławowski”, “Gazeta Lwowska”, “Monitor Wołyński”; “Lwowskie Spotkania”, “Głos Podola, Kotwica”, “Polacy Donbasu”; “Mozaika Berdyczowska”, “Źródło”, “Radość Wiary”, “Wołanie z Wołynia”, “Harczerz Kresów”, “Głos Nauczyciela”; “Polonia Charkowa”, “Krynica”; “Biuletyn Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie”; “Zamkowa Góra”, “Słowo Polskie”, “Od Wisły do Worskły”, “Orle Plemię”, “Wieści Polonijne”, “Nasza Rodzina”, “Moja Bałkiewczyzna”, “Moja Rodina”, “Dzwon”, “Wspólne Dziedzictwo”, “Zwiastun Sambora”, “Dziennik Krymski”, “Gazeta Polska”, “Obiektów Jarmoliniecki”.

¹⁰ *Szymczuk W.* Prasa mniejszości polskiej na Ukrainie. Toruń, 2012. S.138–139, 142.

¹¹ *Ibid.* S.122–123.

¹² *Lisowska-Magdżarz M.* Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów. Kraków, 2004.

(формальні ознаки) та у розділі “Історія” (значеннєві ознаки). На кожне з питань потрібно було дати ствердну (за допомогою цифри 1) або заперечну (відповідно – цифра 0) відповідь. Отримані позитивні відповіді підсумовано, отримано середню величину (середню арифметичну величину) і приведено у відповідність до всього корпусу. Завдяки цьому отримано дробове число, яке переведено у відсотки, щоб презентувати статистичний масштаб явища стосовно вибірки. Дослідження було зроблене повторно з допомогою відповідних кодерів задля верифікації отриманих даних. При інтерпретації результатів особливу увагу звернено на тенденції в досліджуваному матеріалі (при результатах понад 40%). За нижню межу зацікавленості прийнято частотність досліджуваних елементів вище 10%.

Дослідження ділилося на два етапи: на першому зафіксовано частотність формальних елементів, на другому – проаналізовано частотність елементів, що становлять його значеннєві шари, виділені експліцитно у розділі “Історія” (вибір розділу, присвяченого історичній тематиці, обґрунтовується її міфотворчою роллю).

Аналіз формальних ознак за допомогою категоризуючого ключа дав змогу виявити, що всі досліджувані номери “Кругісу” мають кольорову обкладинку (на ній переважають мотиви природи – 70%), чорно-білу середину, зміст та інформацію про редакцію журналу на першій сторінці (без обкладинки), чорно-білі фотографії і різні малюнки, вміщені біля текстів. Кількість сторінок коливається від 56 до 76 (без обкладинки), при цьому переважають номери, що налічують 72 сторінки (65% вибірки).

Зі змісту досліджуваних номерів виписано 46 назв тематичних розділів, що анонсували зміст, з чого у всій вибірці тільки 4,3% назв з’являлися в кожному номері, тобто, їх можна вважати постійними – “Для наймолодших”, “Поезія”, 10,9% назв становлять теми з високою частотністю у 75–99% вибірки, наприклад, “Події”, “Економіка”, “Долі і Дороги”, “Проза”, 8,7% виявило середню частотність (50–74% матеріалу вибірки), наприклад, “Історія”, “В краю”, “Постаті”, 19,6% назв виступило рідко (частотність у межах 25–49%), найбільшу ж частину – 56,5% – становлять змінні теми, так звані плинні (частотність від 0 до 24% в корпусі). У підсумку формальні елементи переважно є постійними (71,4%), зміни відбуваються головним чином у змісті, кількості сторінок і графічному мотиві на обкладинці.

Міф Східних Кресів досліджувався шляхом аналізу публікацій у тих номерах, в яких був розділ, присвячений історії*. Міф розглядався в трьох значеннєвих шарах (описаних раніше), для кожного з яких визначалися семантичні елементи – складові даного шару.

З аналізу видно, що 65% аналізованого корпусу містило розділ “Історія” (всього 13 номерів). Топографічний шар охоплює польські омоніми і топоніми, попри широке функціонування назв українською мовою – 92,3% корпусу текстів. Значеннєві шари, що конотують міфічну аркадйність, реалізовані на п’яти рівнях: ідеалізація шляхтянства – 38,5%, вияв багатства культур (багатокультурне суспільство, толерантне, таке, що живе у згоді) – 53,8%, представлення Кресів як “країни, що спливає молоком і медом” (надзвичайне багатство природи, родючість земель, багаті врожаї тощо) – 7,7%, описи свійськості, а також слов’янськості – 23,1%, демонстрація поляка на Кресах як доброго господаря, носія цивілізації – 61,5%. Третій шар – останній – реалізовано в текстах через шість значеннєвих елементів: опис битв, воєн (з підкресленням їх братовбивчого характеру) – 23,1%, звернення до героїчного минулого (передовсім емоційно забарвлений опис воїнської доблесті і самопожертви поляків, їх готовності

* Критерій – наявність назви розділу “Історія” в часописі. Цей розділ формується представниками як зі світу науки, так і з практичної сфери.

до боротьби тощо) – 69,2%, згадка про видатних поляків і польок з одночасним описом їх заслуг, впливу і жертвності на користь місця – 61,5%, опис спірних моментів, тобто історії, місць і об'єктів, що породжують розбіжності по обидва боки – 69,2%, презентація поляків як захисників християнства – 46,2%. Негативний стереотип сусіда безпосередньо реалізований не був – 0%.

З проведеного дослідження видно, що в текстах з історії кресовий міф реалізовано доволі всебічно. До його складу входить не тільки польська географічна ономастика чи спольщені українські назви, а й символічні значення. Створюють його головним чином уявлення про поляка як про доброго господаря й організатора громадського життя, поширювача цивілізації і культури (вищої, бо західної), який багатства згаданої багатокультурності (у минулому) перетворив на перевагу і силу кресової громади. Для повноти образу – розповіді про поляків і польок, які своєю діяльністю спричинялися до цивілізаційного прогресу і господарського розвитку Кресів.

Міфічний шар містить також багатий образ поляків, що боролися за Креси, захищаючи їх від ворога ззовні країни (зокрема від татар, москалів), а згодом і всередині країни. Згадка про збройні конфлікти виступає головним чином у функції прославлення героїчного минулого, доблесті та самопожертви польського лицарства.

Особливе місце у текстах відведено ролі християнської релігії. Духовних осіб показано дбайливими опікунами релігійної спільноти і незламними поширювачами віри, в захисті якої вони не шкодували власного життя. У текстах, що стосувалися католицької церкви, найчастіше йшлося про відчуття кривди і несправедливості, з якими вони стикалися під час служіння на Кресах.

Крім того, у розділі “Історія” часто порушуються питання, пов’язані зі спірними моментами в історії. Стосуються вони питань минулого, пов’язаних головним чином зі збройними сутичками (наприклад, з Українською Повстанською Армією) і співробітництвом (Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою), а також символікою місць і об'єктів (зокрема, Львів, Поховання Львівських орлят). І хоча в деяких номерах “Крунісу” з’явилися спроби об’єктивізації польсько-українських взаємин, зокрема в період міжвоєнного двадцятиліття¹³, все ж у більшості текстів не йдеться про польську політику стосовно українського населення. Найімовірніше, така ситуація може бути пояснена побоюваннями критичних рефлексій про кресовий міф (щоб відрізнити факти від вигадок на цю тему), з якими безпосередньо пов’язується десакарлізація міфу, позбавлення його святості.

Таким чином, в аналізованому часописі польської меншини в Україні міф Кресів присутній. Міфічні переконання в ньому реалізуються на рівні трьох значенневих шарів. Варто зазначити, що прийняте для потреб аналізу визначення кресового міфу (за Кольбушевським) варто було б збагатити четвертим значенневим шаром, який охопив би символічні цінності, пов’язані з міжвоєнним періодом, а також Другою світовою війною – потребу такого рішення виявлено в процесі дослідження. Аргументом в його користь є можливість виокремити міфічні ознаки, інтенсифікація яких вища, ніж тих з періоду до Першої світової війни. На закінчення ще раз відзначимо, що представлені результати, які стосуються аналізу вмісту одного розділу, присвяченого історії Кресів, є інспірацією до подальших докладних розвідок, присвячених реалізації кресового міфу.

Переклад з польської
Світлани Винниченко

¹³ Grzelak C. Stosunki polsko-ukraińskie w okresie II Rzeczypospolitej w opinii polskich i ukraińskich historyków // Krynica. 2008. Nr 59. S.18–22.

**A MYTH OF KRESY IN “KRYNICA” –
MODERN UKRAINIAN QUARTERLY MAGAZINE IN POLISH**

Wiktor PIETRZAK

*University in Wroclaw
15, Nankier sq., Wroclaw, 50-140 (Poland)
Institute of Polish Philology
e-mail: wktr.pietrzak@gmail.com*

This report is about Ukrainian magazines in Polish in particular about publications that reconstruct the myth of Kresy. Definition of myth of Kresy and its designates is given and also methodological expositions are made. The general descriptions of Ukrainian press in Polish are made and information about researches results is given. The results of analysis of the press in Polish are presented and conclusions on the example of quarterly magazine “Krynica” are made.

Key words: Eastern Kresy, myth of Kresy, Poland, Ukraine, periodicals in Polish.

**МИФ ВОСТОЧНЫХ КРЕСОВ В СОВРЕМЕННОМ
УКРАИНСКОМ ПОЛЬСКОЯЗЫЧНОМ КВАРТАЛЬНИКЕ “KRYNICA”**

Виктор ПЕТШАК

*Вроцлавский Университет
пл. Нанкера, 15, Вроцлав, 50-140 (Польша)
Институт польской филологии
e-mail: wktr.pietrzak@gmail.com*

В сообщении анализируются польскоязычные периодические издания в Украине, реконструирующие миф Кресов. Дано определение кресового мифа и его десигнагов, а также сделаны методологические выкладки. Очерчены общие характеристики польскоязычной прессы в Украине и информация о состоянии исследований. Представлены результаты анализа содержания польскоязычной прессы и сделаны выводы на примере ежеквартальника “Krynica”.

Ключевые слова: восточные кресы, кресовый миф, Польша, Украина, польскоязычная пресса

Стаття надійшла до редколегії 25.10.13
Прийнята до друку 19.12.13